

visszavonulást hajtott végre az ideológiai dogmáktól a praktikusság nevében és olyan politikát kezdeményezett, amely népszerűsége és támogatottságára tett szert. Ebből a szempontból Berija sokkal realistábbnak és előrelátóbbnak bizonyult, mint a legtöbb kollégája. A legnagyobb ellenfél és ellenség, Hruscsov, később maga is átvett néhány gondolatot Berija reformelképzeléseiből, ami azt bizonyítja, hogy ő és az Elnökség más tagjai is megértették, hogy a szovjet rendszer túléléséhez szükséges néhány halaszthatatlan reform. Úgy tűnik azonban, Berija talán túlságosan is előreszaladt a változások véghezvitelében.

Knight részletesen és igen meggyőzően mutatja be a Berija és a Hruscsov között dúló elkeseredett harcot, amelyben – a hatalom kizárólagos megszerzése mellett – számos más tényező is szerepet játszott. Hruscsovot minden bizonnyal kezdettől fogva bosszantotta Berija nagyobb intellektuális adottsága, arroganciája és különleges kapcsolata Sztálinnal. A vezér halálát követő időszakban Berija többször igen élesen kritizált olyan területeket, amelyek korábban Hruscsov „fennhatósága” alá tartóztak: pl. 1953 március végén, mint a Minisztertanács első helyettese, igen kemény szavakkal bírálta az addigi mezőgazdasági politikát, különösen a „mezőgazdasági városok” hruscsovi ötletét, amelyek – Berija szerint – nagy elégedetlenséget keltettek a parasztok körében. Valószínűleg nem okozhatott nagy lelkesedést Hruscsovban az sem, hogy Berija nemzetiségi politikájának keretében Ukrajnában – ami Hruscsov „hátszögének” számított – az ukrán nyelv nagyobb

használatát szorgalmazta mind a kultúra, mind pedig a sajtó területén. A hatalmi és emberi elmentések Hruscsovot gyors összeesküvés megszerzésére ösztönözték, amelynek részleteiről véleményem szerint első ízben kapunk hiteles információkat, hiszen Hruscsov visszaemlékezéseit nem tekinthetjük teljesen annak.

A Berijáról szóló biográfia minden bizonnyal alapinformációkkal gazdagítja eddigi ismereteinket a sztálini hatalmi mechanizmusról és a benne résztvevő személyekről. A könyv elolvasása után nincs kétségünk afelől, hogy Sztálin után a legtöbb vér Berija kezeihez tapadt, de azt sem állíthatjuk, hogy gonoszabb – vagy ahogyan évtizedekig emlegették – „ördögibb” lett volna a többi, Sztálin környezetében levő politikusnál (Hruscsov, Malenkov, Molotov stb.), hiszen ők is felelősséget viseltek a sztálini bűnökért. Sztálin nem cselekedett légüres térben, hatalma megtartása érdekében olyan korlátozott, talpnyaló emberekkel vette körül magát, akiket egymás ellen is ki tudott játszani és akik képtelenek voltak pszichopátiáján átlátni. Nem meglepő – s ezt Knight könyve bizonyítja is –, hogy az intelligens és ügyes Berija ki tudott emelkedni e sajátos politikai vezető rétegből. Segítette ebben grúz származása, amelynek révén mindenkinél jobban megérthette Sztálin jellemét, cselekedeteinek mozgatóit.

Ismertetett értékei miatt Amy Knight könyve minden szakember számára hasznos forrásként szolgálhat a hidegháború történetének tanulmányozásához.

Okváth Imre

BONDOR VILMOS

A MIKÓ-REJTÉLY

Mikó Zoltán és Raoul Wallenberg kapcsolata a magyar ellenállásban, 1944–1945

(Püski Könyvesház, Budapest, 1995. 192 o.)

1944 júniusában jelent meg a Szerző visszaemlékezéseinek első kötete (A világégés hadszínterein), melynek recenzióját a következő mondattal zártam: „és végül, de nem utolsósorban: jó lenne kézbe venni azt a „második” könyvet is!” (Hadtörténelmi Közlemények, 1994/4., 125. o.) Ime: 1995-ben megjelent a folytatás, és ezt is kiegészíti egy interjú, ezúttal dr. Schubert Kataliné a Magyar Honvéd 1995/25. számában. Mielőtt magáról a könyvről írnék, idézem az

interjúból Bondor egy nagyon fontos megállapítását, mely tartalmaz még inkább az előző könyvhöz csatlakozik:

„Sokszor nagyon is össze kellett szorítanom a fogaimat, hogy szóltanul túrjem azt a bánásmódot, amellyel a legénység 1937–38-ban szembe került a kiképzés alatt. Persze, amikor eljött az élet igazi vizsgája, a háború, a frontszolgálat, akkor láttuk, hogy erre is szükség volt.”

Maga a könyv a náciellenes magyar ellenállás történetének egy kitépett lapját igyekszik rekonstruálni. Mert az *ellenállást* Magyarországon a német megszállás utáni, zömében különböző polgári jellegű kisebb-nagyobb csoportok először inkább ösztönös, később egyre jobban összehangolt akciói jelentették elsősorban. Akkor katonasorban volt ismerőseimtől tudom, hogy a szovjetek által átadott, legtöbbször kétes elemekkel is feltöltött „partizán-csoportoknak” sokszor a lakosság vezette nyomára a hatóságokat, mert annyira arrogáns és provokatív volt a magatartásuk.

Bevezetőben a Szerző elismeréssel emlékezik meg Gazsi József történeti működéséről, aki már úgy húsz évvel ezelőtt megkísérelte a hazai ellenállás történetének szándékosan szétzilált és elszakított szálait valamennyire rendbeszedni.

A könyv eseménysorozata nagyjából a következő: a frontról sebesülten eltávozást kapott szerző, akiben már korábban megérelelődött antináci véleménye, Budapesten szinte szükségyszerűen került kapcsolatba az ellenállással, mégpedig az eredetileg szovjetellenes céllal szervezett Nemzetőrségen keresztül, melyet a nyilas hatalomátvétel után gyanúsoknak tartottak. „Gyanújukra meg is volt az ok. Egyes nemzetőr csoportok összetűzésbe kerültek nyilas karhatalmi alakulatokkal, nyilvánvalóvá vált, hogy eltérő véleményen vannak.” Ezen a „KISKA” alakulatokká váló átszervezés sem változtatott érdemben.

Bondor fokozatosan került kapcsolatba a mozgalom vezetésével, közvetlenül az általa már a frontról ismert Mikó Zoltánnal, aki korábban a „Kiugrási Irodában” dolgozott. Munkája során kapcsolatba került sok, később ismertté vált személlyel is. Míg azonban pl. Somogyi Miklósról jó véleményét változatlanul fenntartja, addig Pálffy Györgyről és Sólyom Lászlóról az a határozott álláspontja, hogy „nem sok vizet zavartak. Tömeg még nem volt mögöttük. És ami az ő feladatuk lett volna, nem tudtak összeköttetést teremteni a szovjet katonai parancsnokságokkal. Tehát nem tudtunk együttműködni az oroszokkal.” Felmerülhet egy *eretnek* kérdés: valóban csak ügyetlenségről volt szó? Viszont annál több segítséget adott Kudar Lajos csendőr ezredes, míg csak el nem hurcolta a Gestapo. Még csendőröket is küldött a „védett házak” biztosítására, akik többször is tűzharcot vívtak az odamenekülteket elhurcolni akaró nyilas fegyveresekkel. Mikó vállalta azt a kockázatot is, hogy „barátságot kötött” néhány Wehrmacht tiszttel, akik nem egy bejelentést „saját hatáskörükbe vontak”, s valójában elejtették a kivizsgálást...

Kiss Jánosék letartóztatása után Mikóék vállalra nehezedett az ellenállási mozgalom tovább (újra?) szervezése. Mi is volt valójában a céljuk?

„Az egyetlen megoldás az, hogy minél előbb lerázzuk a német igát, és utána lépünk ki a háborúból. Méghozzá gyorsan, mert a magyar csapatok napról-napra véreznek, és közben szállítják ki a gazdasági értékeket az országból.

Legyen előtünk a román példa. Ők nem haboztak akkor, amikor az országuk érdekéről volt szó, és ellene fordultak a szövetséges Hitlernek. A politikában nem lehet romantika. Mindent meg kell tenni a nemzet túlélése érdekében.”

„Mi nem saját magunkon igyekeztünk segíteni, hanem a magyar népen. A mi célunk az volt, hogy minél előbb menjen túl az országunkon a háború. Úgy, ahogy azt a románok tették. Az osztrákok idejében kiürítették Bécset, a cseh ellenállás megmentette Prágát.”

Kiss Jánosék letartóztatása ugyan nem bénította meg az ellenállási mozgalmat, ám a tervezett felkelést a magasabb parancsnokok letartóztatása miatt, elképzeléseik szerint, „egyelőre” elhalasztották. Hiányoztak a frontalakulatok parancsnokaival kialakított kapcsolatok további fenntartásához. Újakat kellett (volna) találni, csakhogy „a számonkérők brutalitása, és a megtorlás szigorúsága megfélemlítette a még magasabb beosztásban szolgáló, hozzánk hasonló gondolkozású tiszteket is.”

De le kellett vonniuk azt a következtetést is, „hogy a magyar emberrel nehéz konspirálni. Fajtánk természete nyílt, nem szereti a kétszínű játékot. Továbbá azt, hogy az emberek nem tudják megítélni a helyzetüket. Hiányzik belőlük a kellő óvatosság. Nem tudják tartani a szájukat. Még akkor sem, ha élet-halálról van szó. Szeretnek fecsegni, hencegni egymás között. Hamarosan felhívják magukra az ellenfél gyanúját.

Világossá vált az is, hogy bajbajutás esetén mástól várják a segítséget... és rendszerint akkor, amikor késő.” Nem éppen szívedítő, de a történelem által többször is igazolt kemény és helytálló vélemény.

Budapest bekerítése előtt a Görgey-zászlóaljat még sikerült kimenteni a Börzsönybe és számos jeles személyiséget elláttak menlevéllel Asztalos Istvántól Illyés Gyulán és Szabó Lőrincen át Szabó Pálíg.

A következő események már túlhaladják az átlagos emberi fantáziát. Ha első könyve recenziójában „akciófilm forgatókönyvéhez” hasonlítottam egyes eseményeket, akkor a következőket „thrillerbe oltott horror” jelzővel kell illetnem. A szerző keserűen állapítja meg, hogy a

magyar nyilas és ÁVÓ-s vállalatok semmivel sem maradtak el külföldi példaképeiktől. Ő igazán tudja...

De vissza az eseményekhez! Versenyfutás az idővel Budapestért – áruvás – a Számonkérők fogságában – rövid ideig szabadság – NKVD – GULAG. Nem éppen gyenge idegzetűeknek való olvasmány.

Eleinte fogalmuk sem volt arról, miért is tartóztatták le újra, immár a „szövetségeseik”, őket. Jó idő kellett ahhoz, hogy rádöbbenjenek (előbb Mikó, majd utalásai alapján Bondor) hogy egy nagy nemzetközi sakkjátszma mellékfigurái voltak. A katyni tömegmészárlás valódi tettesének eltosolása volt a tét, s ebben a nyugatiak (főleg az amerikaiak) egyértelműen összejátszottak a szovjetekkel.

A GULAG előtti utolsó állomás az egyébként igen hírhedt odesszai börtön volt, ahova meglehetősen vegyes társaságot gyűjtött össze az NKVD. Volt itt vlaszovista orosz, lengyel ellenálló, román vasgárdista, nyilas és antináci magyar, sőt még zsidó is, aki a náci őrzőngést túlélve, lányait próbálta (hiába) megvédeni az oroszoktól. A Szerző végül annak köszönhette életét, hogy halvány fogalma sem volt Mikó és Wallenberg kapcsolatának lényegéről, s főleg a katyni dokumentumok léteéről. Így – bár visszautasította, hogy szovjet informátor legyen, mely esetben azonnal hazatérhetett volna – a vele szemben valóban jóindulatú NKVD őrnagy (és nem főhadnagy, mint az 1994-es interjú alapján tévesen írtam), megírta és beadta helyette a kegyelmi kérvényt. 1955-ben került vissza Magyarországra, s 1956 tavaszán szabadult, majd a forradalom leverése után nyugatra menekült. Azonban a katyni dolgokról még évekig nem

mert beszélni, s csak Varga Béla biztatására szólt először erről.

A kötetet néhány dokumentumból álló függelék zárja, melyek közül a három utolsó Mikó és Bondor 1992-es hivatalos oroszországi rehabilitációs igazolása (*Szpravka o rehabilitacii*) és 1995. március 15-i tábornoki előléptetésük.

A Szerzőnek sikerült a magyar történelem egy széttépett lapját – amennyire lehetett – összeraknia. A dokumentumok szinte teljesen hiányoztak, és „a könyvben leírt történések és azok papírra vetése közben eltelt csaknem 50 év miatt előfordulhatnak kisebb időrendi tévedések”, ám ezek a lényegen semmit nem változtatnak. Maradt egyébként is rejtély elég. Pl. miért engedte ki a karmai közül az NKVD az őrizetükben lévő Sipeki Balázs Lajost? Hova tűnt Nagy Zsombor, aki Mikulics és Sipeki mellett a harmadik „díszpéldány”, a vállalatok vezetője volt. Egyébként Sipeki még Bondor mit sem tudó feleségét is bekísértette, ahol maga Mikulics hallgatta ki, szerencsére csak szóban és nem „tettleg”, majd belátva, hogy az asszony semmit sem tud, elengedte.

Igaza van a Szerzőnek abban, hogy ők, és a hozzá hasonló figurák tették lehetetlenné azt, hogy igazoljuk a világ előtt: nem vagyunk „bűnös nép”, és csak a magyarság ellenségei malmára hajtották a vizet. De mindmáig kiható eredménnyel...

Sokat kell még kutatni elfogulatlan történeteknek ahhoz, hogy a magyar antináci mozgalmak valódi története napvilágra kerüljön, s tagjai közül kik voltak valóban önzetlen hazafiak, s kik valamelyik külföldi titkosszolgálat (esetleg valóban jóhiszeműen) beszervezett ügynökei.

Nagy Domokos Imre

NICOLAUS ROCKBERGER

CENTRALEUROPAS RENÄSSANS

Från Habsburg till Visegrád

(SNS Förlag, Stockholm, 1994. 168 o.)

Ritkán nyílik módja magyar hadtörténészek, hogy svéd kollégája nézeteivel szembesüljön, különösképpen ritkán pedig a saját népének múltjával és jelenével kapcsolatosan. Jelen esetben ez mégis így van: a Habsburg-birodalom kutatójaként megismert Nicolaus Rockberger legújabb könyve témájával a korábban sokat vi-

tatott fogalmat jelentő Közép-Európa sorsát választotta. Az 1989/90-es esztendő e térségbeli drámai változásai irányították figyelmét a közös múltra, majd fel kellett figyelnie a kortárs események közös vonásaira is. Így született meg az elérhető, elsődlegesen angol és német nyelvű irodalom alapján, majd száznál is több e térség-